

Bu alışma, Siirt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Sİ, BAP, Proje Numarası: 2022-SİİLH-043) tarafından desteklenmiştir / This study was supported by Siirt University Scientific Research Projects (SIU-BAP) Commission (Project No: 2022-SİİLH-043).

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1585

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 964

Kitap Adı: Tefsir Metodolojisinin Ansiklopedik Kaynakları -İbn 'Akile el-Mekkî'nin ez-Ziyâde ve'l-ihsân Örneği-

Book Title: The Encyclopedic Sources of Tafsir Methodology -The Example of Ibn 'Aqilah al-Makki's al-Ziyadah wa-al-ihsân-

ISBN: 978-625-5576-18-7

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576187

Yazar | Author: Zakir DEMİR | orcid.org/0000-0003-3620-7233

Web of Science Researcher ID: AFV-7633-2022 | Scopus ID: 59550743100

Kurum | Institution: Siirt Üniversitesi

ROR ID: ror.org/05ptwtz25

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,3x21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 402

Yayın Tarihi | Publication Date: Mart | March 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRCG | Kuran ve Kutsal Yazılar Üzerine Çalışmalar | Qur'an & sacred writings studies

BISAC: REL006210 | Din / İslam / Kuran Çalışmaları | Religion / Islam / Qur'an Studies

THEMA: QRGP | Kuran Üzerine Çalışmalar | Qur'anic studies

LC: BP130.4 | Kur'an Yorumu ve Metodolojisi | Qur'anic Interpretation and Methodology

Atf Bilgisi | Cite as: Demir, Zakir. *Tefsir Metodolojisinin Ansiklopedik Kaynakları -İbn 'Akile el-Mekkî'nin ez-Ziyâde ve'l-ihsân Örneği-*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Tefsir Metodolojisinin Ansiklopedik Kaynakları

-İbn 'Akîle el-Mekkî'nin ez-Ziyâde ve'l-ihsân Örneği-

Zakir DEMİR

Ankara 2025

Yazar Hakkında

Zakir DEMİR

2015'te Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı. 2016'da Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı kapsamında lisansüstü çalışmaları için Marmara Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2017'de Marmara Üniversitesi'nde "Ta'rîfat, Hudûd ve Mustalahât Kitâbiyâtında Tefsir ve Kur'ân İlimleri Terimleri" başlıklı tezle yüksek lisansını tamamladı. Bu çalışma 2020'de "Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rîfât, Hudûd ve Mustalahât Kitâbiyâtı" adıyla Araştırma Yayınevi tarafından yayımlandı. 2017'de Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalında başladığı doktora eğitimini, Mart 2022'de tamamlayarak "İlâhî Nakiller Bağlamında Kur'ân'daki İktibâsların Mâhiyeti" başlıklı teziyle "Doktor" unvanını aldı. Doktora tezi aynı adla 2024'te Ankara Okulu Yayınevi tarafından yayımlandı. 2018'de İstanbul Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesinde başladığı İngiliz Dili ve Edebiyatı lisans eğitimini, 2022'de Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde tamamladı. İlahiyat Fakültesi mezuniyetinin ardından geçen 10 yıllık emeğin bir neticesi olarak 2025'te Doçent unvanı aldı. Hâlihazırda Siirt Üniversitesi Tefsir Anabilim Dalında tam zamanlı ve İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde yarı zamanlı olarak Doç. Dr. unvanıyla akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Arapça, İngilizce ve Farsça bilmektedir. Yayımlanmış kitap, kitap tercümesi, kitap bölümleri, ulusal ve uluslararası bildirileri ve farklı dillerde yazdığı makaleleri bulunmaktadır. Temel ilgi alanları, tefsir, terimbilim, dilbilim, metodoloji ve klasik dönem İslâm düşüncesidir.

About the Author

Zakir DEMİR

Graduated from the Faculty of Theology at Necmettin Erbakan University in 2015. In the same year, he began his academic career as a research assistant at Siirt University, Faculty of Theology. In 2016, he moved to Marmara University to pursue post-graduate studies within the scope of the Faculty Member Training Program. He completed his MA thesis entitled “Terms of Tafsir and Quranic Sciences in the Literature of Ta’rifāt Ḥudūd Muṣṭalaḥāt” at Marmara University, Graduate School of Social Sciences, Department of Quranic Exegesis in 2017. This study published by Araştırma Press under the name of “An Alternative Field to Tafsir Terminology: Ta’rifāt Ḥudūd Muṣṭalaḥāt Literature”, in 2020. He completed his Ph.D. dissertation titled “The Essence of Quranic Excerpts in the Context of Divine References” at Marmara University, Graduate School of Social Sciences, Department of Quranic Exegesis, in 2022. His doctoral dissertation, bearing the same title, published in 2024 by Ankara Okulu Press. In addition to his theological training, he completed a second undergraduate degree in English Language and Literature at Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, in 2022, which he started at Istanbul Şehir University, Faculty of Humanities and Social Sciences, in 2018. As the culmination of ten years of dedicated scholarly effort following his graduation from the Faculty of Theology, he was awarded the title of Associate Professor in 2025. He has authored many articles, books, and book chapters regarding the Quranic Exegesis. He is fluent in Arabic, English, and Persian. Currently, he is working as an Associate Professor, at Siirt University, Faculty of Theology. His main areas of interest are Quranic exegesis, terminology studies, linguistics, methodology, and classical Islamic thought.

Kitap Hakkında

Tefsir Metodolojisinin Ansiklopedik Kaynakları -İbn 'Akîle el-Mekkî'nin ez-Ziyâde ve'l-İhsân Örneği-

İslâm düşünce tarihinin önemli simalarından biri olarak kabul edilen Muhammed b. 'Akîle el-Mekkî (öl. 1150/1737), başta tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, kelâm, akâid, tarih ve siyer olmak üzere dinî ilimlerin hemen her alanında vukûfiyet kesbederek doksan kadar eseriyle müslümanların telif geleneğinin zenginliğine ışık tutan, çok yönlü ve son derece velûd bir polimattır. Bu ilimlerin her birinde onun ilmî birikimini ve kültürel çeşitliliğini ortaya koyan eserleri ve risâleleri bulunmaktadır. Dolayısıyla ilmî rûştünü ortaya koyan matbû ve mahtût eserleri bütüncül incelendiğinde, onun yalnızca bir ilimde temayüz etmediği, aksine aklî-naklî olmak mezkûr ilimlerin çoğunu kapsayan değişik kültürel birikiminin ve bunlara vukufiyetinin bulunduğu kanaatine ulaşılmaktadır. Onun ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân isimli muhalled eseri, 'ulûmu'l-Kur'ân kitâbiyâtında kaleme alınmış olup çağdaş döneme kadar ulaşmış en kapsamlı çalışmadır. Tefsir metodolojisinin panoraması veya hûlasası mâhiyetindeki bu ansiklopedik eserini Kur'ân ilimleri alanında kendisinden önce kaleme alınan eserlere yeni konular ekleyerek ve yeni bir tasnifte bulunarak hazırladığı görülmektedir. Yüz elli dört bölümden oluşan bu hacimli kitabında, Kur'ân tarihi, tefsir usûlü ve tarihi, kırâ'at tarihi ve meseleleri olmak üzere Kur'ân'la ilişkili hemen her konu incelenmektedir. Tefsir yöntembiliminin bu öneminden hareketle, elinizdeki bu çalışmada, başta bütün yönleriyle onun hayat hikâyesi ve başyapıtı olan ez-Ziyâde ve'l-İhsân'ın Kur'ân ilimleri alanındaki yeri; onun veri toplamada, dokümantasyon oluşturmada ve bilgi tasnifi sürecinde kaynak kullanma yöntemi kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca ilgili eser, Kur'ân ilimleri sahasında kaleme alınan diğer çalışmalarla benzerlikleri ve farklılıkları açısından incelenmekte; birincil ve ikincil kaynakları belirlenmekte; 'ulûmu'l-Kur'ân'ın kapsamına eklediği yeni konular irделenmekte ve Kur'ân vahyinin mâhiyeti gibi temel usûl meseleleri üzerinden onun özgün yönleri derinlemesine ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tefsir; Kur'ân; İbn Akîle el-Mekkî; ez-Ziyâde ve'l-İhsân; Ulûmu'l-Kur'ân

About the Book

The Encyclopedic Sources of Tafsir Methodology

-The Example of Ibn ‘Aqīlah al-Makkī’s al-Ziyādah wa-al-iḥsān-

One of the foremost figures in Islamic intellectual history, Muḥammad b. ‘Aqīlah al-Makkī (d. 1150/1737) distinguished himself with mastery in nearly every field of religious sciences—particularly in tafsir, ḥadīth, Islāmic history, Islāmic jurisprudence, mysticism, kalām, akāid, and siyar. With nearly ninety works, he illuminated the richness of the Muslim tradition of authorship, establishing himself as a well-respected, versatile and highly prolific polymath. In each of these disciplines, he has authored works and treatises, showcasing his intellectual accumulation and cultural breadth. Therefore, a holistic examination of his published (al-ṣaḥīḥ) and manuscript (al-makḥṭūṭ) works, which attest to his intellectual maturity, reveals that his expertise was not confined to a single field. Instead, he possessed a broad and multifaceted scholarly foundation, encompassing most of the aforementioned sciences and integrating both rational (al-‘aqlī) and transmitted (al-naqlī) traditions, demonstrating profound mastery across diverse disciplines. His magnum opus, al-Ziyādah wa-al-iḥsān fī ‘ulūm al-Qur’ān, constitutes a foundational contribution to the literature of Qur’ānic sciences, remaining the most exhaustive scholarly work up to the modern era. It is observed that he composed this encyclopedic work, which serves as both a panorama and a synopsis of tafsir methodology, by incorporating fresh and additional topics, implementing a new classification within the field of Qur’ānic sciences, distinguishing it apart from earlier works. In this voluminous work, consisting of one hundred fifty-four chapters, nearly all topics concerning the Qur’ān are examined, including its historical development, the methodology of exegesis, exegetical approaches, the principles of interpretation, the history of both the Qur’ān and its exegesis, and the history of qur’ān. Building on the significance of this in tafsir methodology, the present study provides a comprehensive examination of the life story of Ibn ‘Aqīlah in all its aspects, the place of his magnum opus, al-Ziyādah wa-al-iḥsān, within the field of Qur’ānic sciences, and his methodology of source usage in data compilation, documentation, and information classification processes.

Furthermore, the relevant work is examined in terms of its similarities and differences with other studies written in the field of Qur'anic sciences, its primary and secondary sources are identified, the new topics it introduces to the scope of 'ulūm al-Qur'ān are analyzed, and its unique aspects are thoroughly explored through fundamental methodological issues such as the nature of the Qur'anic revelation.

Keywords: Exegesis; Qur'ān; Ibn 'Aqilah al-Makkī; al-Ziyādah wa-al-iḥsān; 'Ulūm al-Qur'ān (Qur'anic Sciences)

KISALTMALAR

- a : Yazma Eserde Varağın Ön/Vech Sayfası
b : Yazma Eserde Varağın Arka/Zahr Sayfası
b. : Bin, İbn (oğlu)
bk. : Bakınız
bnt. : Binti (kızı)
çev. : Çeviren, tercüme eden, mütercim
ed. : Editör
Hz. : Hazreti
İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi
md. : Maddesi
nr. : Numara
öl. : Ölümü, ölüm tarihi
s.a. : Sallallahü aleyhi ve sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Neşreden, tahkik eden ve kitaba birtakım ta'lik yazan
ts. : Tarihsiz
v.dğr. : Ve diğerleri, diğer nâşir/neşreden veya nâşirler/neşredenler

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ.....	19
GİRİŞ	23
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	23
II. Araştırmanın Amacı ve Problematiği.....	26
III. Araştırmanın Muhtevası ve Planı	31
IV. Araştırmanın Yöntemi ve Literatür Değerlendirmesi	37
BİRİNCİ BÖLÜM	
İBN ‘AKÎLE EL-MEKKÎ’NİN HAYAT HİKÂYESİ	43
I. Yaşadığı Dönemde İslâm Dünyası.....	43
II. Nesebi ve Ailesi.....	50
III. Hocaları.....	56
1. Alî b. Abdullah el-‘Ayderûs	59
2. Sâlim b. Abdullah el-Meşed	60
3. Ahmed b. Muhammed el-Kattân	61
4. İdrîs b. Ahmed eş-Şemmâ‘ es-Sa‘dî.....	61
5. Abdülcevâd b. Kâsım el-Meydânî.....	62
6. Hasan b. Alî el-‘Uceymî	62
7. Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî	65
8. Ebû’l-Mevâhib Muhammed el-Hanbelî	67
9. Ahmed b. Muhammed en-Nahlî	68
10. Abdullah b. Sâlim el-Basrî.....	69
11. İlyâs b. İbrâhim el-Kûrânî	70
12. Tâceddin b. Ahmed ed-Dehhân	71
13. Hüseyin b. Abdurrahim el-Mekkî	72
IV. Talebeleri	72
1. İsmâîl b. Muhammed el-‘Aclûnî.....	73
2. Ali b. Ahmed el-Küzberî	74
3. Hâmid b. Ali el-‘İmâdî	75

4. Ömer b. 'Akîl	76
5. Abdullah b. Hüseyin es-Süveydî	76
6. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şerâbâtî	78
7. Abdülhâlik b. Ebû Bekir ez-Zebîdî.....	79
8. Ali b. Ahmed es-Sa'îdî el-'Adevî	80
9. Bandırmalı Küçük Hâmid Efendi.....	80
10. Muhammed b. Himmât ed-Dımaşkî.....	81
11. Abdurrahmân b. Abdullah el-Ba'î el-Hanbelî.....	82
12. Muhammed Sa'îd Sefer el-Eserî.....	83
13. Zeyneddin Mustafâ er-Rahmetî	84
V. Çağdaşları	84
1. Lukes et-Tıtvânî	85
2. Tâhir b. Îsâ el-Huşaynî.....	86
VI. İlmî Şahsiyeti	87
VII. İlmî Faaliyetleri ve Yolculukları	93
VIII. Eserleri	101
A. Tefsir ve Kur'ân İlimlerine Dair Eserleri.....	102
1. el-Cevherü'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfû' min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm	102
2. es-Sırrü'l-esrâ fi ma'nâ sübhânellezî esrâ	105
B. Hadise Dair Eserleri	106
1. el-Fevâ'idü'l-celîle fi müselselâti İbn 'Akîle.....	106
2. el-Mevâhibü'l-cezîle fi merviyâti'l-fakîr ilellâh Muhammed b. Ahmed b. 'Akîle.....	108
3. Sebetün sağîr	110
C. Tasavvufa Dair Eserleri.....	111
1. 'İkdü'l-cevâhir fi selâsili'l-ekâbir.....	111
2. Kurretü'l-'ayn fi beyâni virdi'l-hamîsi ve'l-isneyn	112
3. Hediye-tü'l-hallâk ile's-sûfiyyeti fi sâ'iri'l-âfâk	112
4. Fıkhü'l-kulûb ve mi'râcü'l-guyûb.....	113
5. Kesîbü'l-envâr fi zikrillâhi'l-'azîzi'l-cebbâr	113
6. el-Esrârü'l-matviyye fi'l-esmâ'i's-Sühreverdiiyye.....	113
7. Hizbü's-sırrî'l-masûn el-müstenbat mine'l-kitâbi'l-meknûn	114

8. Ref'ü'z-zikr fî fazli'z-zikr	114
9. 'Arûsü'l-efrâh fî şerhi ma'nâ hadîsi'l-ervâh.....	114
10. Keşfü'l-hûbe fî me'âni'n-nevbe	115
D. İslâm Tarihine Dair Eserleri	115
1. Nüşatü'l-vücûd fî'l-ahbârî 'an hâli'l-mevcûd.....	115
2. Risâletün fî mevlidi'n-nebî (Mevlid).....	116
3. 'Unvânü's-sa'âde fîmâ husşa bihi'n-nebiyyü kable'l-vilâde	117
E. Kelam ve Akaide Dair Eserleri	117
1. Keşfü'l-işkâl fî mes'eleti [halki]'l-ef'âl	117
2. Hakikatü'l-beyân fî cevâbi's-sâ'il 'ani'd-delîli ve'd-dâl	118
3. Feyzü'l-mennân fî ma'nâ leyse fî'l-imbân ebde'u mimmâ kân	118
4. el-Mantiku'l-fehvânî ve'l-meşhedü'r-rûhânî fî'l-me'âdi'l-insânî	119
5. el-Kavlü'n-neffs fî'l-cevâb 'an es'eleti İblîs.....	119
F. İslam Hukukuna Dair Eserleri	119
1. Risâletün fî ihdâi sevâbi'l-Kur'ân li'l-enbiyâi ve gayrihim.....	119
2. Risâletün Tete'allaku bi-bey'î'l-'idde ve'l-emâne ve'l-ikâle.....	121
IX. Mezhebî Görüşü.....	121
X. Vefatı.....	124

İKİNCİ BÖLÜM

EZ-ZİYÂDE VE'L-İHSÂN'IN DESKRİPTİF PARAMETRELER DİZGESİ

VE KAYNAKLARI	127
A. <i>ez-Ziyâde ve'l-ihşân</i> 'ın Temel Yapısal Özellikleri.....	127
1. <i>ez-Ziyâde ve'l-ihşân</i> 'ın İbn 'Akile'ye Aidiyeti	127
2. <i>ez-Ziyâde ve'l-ihşân</i> 'da Ulûmu'l-Kur'ân Tamlamasının Mâhiyeti ve Bu Alana İlişkin İncelenen Konu Sayısı	129
3. <i>ez-Ziyâde ve'l-ihşân</i> 'ın Metodolojik Temelleri.....	134
3.1. Konuları Sınıflandırma ve Adlandırma Usûlü.....	134
3.2. Ulûmu'l-Kur'ân Kapsamına Yeni Konu Ekleme Çabası.....	137
3.3. Konu Sunumunda Özgünlük ve Yenilikçi Üslup Kullanımı .	140
3.4. Bölüm Başlarında İlişkili Literatür Bilgisini Zikretme Usûlü	142
3.5. Bölüm Konuları Arasında İlişki Kurma Metodu	145
3.6. Tefsir Metodolojisine Dair Verileri Nakletme Yöntemi	149

B. ez-Ziyâde ve'l-ihsân'ın Kaynakları.....	152
1. Tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân Klasiklerine Dair Kaynakları	152
1.1. Râgib el-İsfahânî'nin (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) <i>Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân</i> 'ı	152
1.2. Fahreddin er-Râzî'nin <i>Mefâtîhu'l-gayb</i> 'ı	155
1.3. Ebû Şâme el-Makdisî'nin <i>el-Mürşidü'l-vecîz</i> 'i.....	159
1.4. Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'nin <i>Esiletü'l-Kur'ân</i> 'ı.....	161
1.5. Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin <i>Te'vîlâtü'l-Kur'ân</i> 'ı	163
1.6. Kutbüddin er-Râzî'nin <i>Şerhu müşkilâti'l-Keşşâf</i> 'ı.....	165
1.7. Bedreddîn Muhammed ez-Zerkeşî'nin <i>el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân</i> 'ı.....	166
1.8. Burhâneddîn İbrâhîm el-Bikâ'î'nin <i>Mesâ'idü'n-nazar</i> 'ı	168
1.9. Süyûtî'nin <i>el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân</i> 'ı	170
1.9.1. Süyûtî veya <i>el-İtkân</i> İsimli Eserinin Tasrih Edilmediği Bölümler	173
1.9.2. Süyûtî veya <i>el-İtkân</i> İsimli Eserinin Tasrih Edildiği ve Ek Bilgilerin Bulunduğu Bölümler	176
1.9.3. Süyûtî'nin veya <i>el-İtkân</i> İsimli Eserinin Tasrih Edildiği Ancak Ek Bilgilerin ya da Değerlendirmelerin Bulunmadığı Bölümler	180
2. Kırâ'at Klasiklerine Dair Kaynakları	184
2.1. Ebû Amr Osmân ed-Dânî'nin <i>el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr</i> 'ı	184
2.2. Ebû 'Amr Osmân ed-Dânî'nin <i>et-Teysîr fî'l-kurâ'âti's-seb'ı</i>	186
2.3. Ebû 'Amr Osmân ed-Dânî'nin <i>Kitâbü'n-nakt</i> 'i	188
2.4. Ebû Şâme el-Makdisî'nin <i>İbrâzü'l-me'ânî</i> 'si.....	189
2.5. Ca'berî'nin <i>Kenzü'l-me'ânî</i> 'si.....	190
2.6. İbnü'l-Cezerî'nin <i>et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd</i> 'i	192
2.7. İbnü'l-Cezerî'nin <i>en-Neşr fî'l-kurâ'âti'l-aşr</i> 'i	193
2.8. İbnü'l-Cezerî'nin <i>Tahbîrû't-Teysîr</i> 'i.....	196
2.9. Kastallânî'nin <i>Letâ'ifü'l-işârât</i> 'ı	197
2.9.1. Kastallânî ve <i>Letâ'ifü'l-işârât</i> İsimli Eserinin Tasrih Edilmediği Bölümlerin Listesi.....	201

2.9.2. Kastallânî ve <i>Letâ'ifü'l-işârât</i> İsimli Eserinin Tasrih Edildiği ve Ek Bilgilerin Bulunduğu Bölümlerin Listesi.....	205
2.9.3. Kastallânî ve <i>Letâ'ifü'l-işârât</i> İsimli Eserinin Tasrih Edildiği Ancak İbn 'Akîle Tarafından Eklenen Verilerin ya da Değerlendirmelerin Bulunmadığı Bölümlerin Listesi	206
2.10. Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî'nin <i>İthâfî fuzalâ'i'l-beşer</i> 'i	209
3. Hadis Klasiklerine Dair Kaynakları	210
3.1. Hâkim en-Nisâbüfî'nin <i>el-Müstedrek ale's-Sahîhayn</i> 'i	210
3.2. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in <i>Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-resûl</i> 'i.....	213
3.3. İbn Hacer el-Askalânî'nin <i>Fethu'l-bârf</i> 'si	214
4. İslam Hukuku Klasiklerine Dair Kaynakları	215
4.1. Kâdîhan'ın <i>Fetâvâ Kâdîhân</i> 'i	215
4.2. Necmeddîn Muhtâr ez-Zâhidî'nin <i>Kunyeti'l-Münye li-tetmîni'l-gunye</i> 'si	216
4.3. Âlim b. 'Alâ'nın <i>el-Fetâva't-Tâtârânîyye</i> 'si.....	217
4.4. İbrâhim el-Halebî'nin <i>Gunyeti'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî ve gunyeti'l-mübtedî</i> 'si	219
4.5. Fetâva'l-Hucce	220
5. Siyer ve İslam Tarihi Klasiklerine Dair Kaynakları	221
5.1. Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî'nin <i>er-Ravzî'l-ünüf</i> 'ü .	221
5.2. Muhibbüddin et-Taberî'nin <i>er-Riyâzî'n-nadire</i> 'si.....	222
5.3. İbn Seyyidünnâs'ın <i>'Uyûnü'l-eser</i> 'i	224
5.4. Şemseddin eş-Şâmî'nin <i>Sübülü'l-hüdâ</i> 'sı	225
6. Kelam ve Tasavvuf Klasiklerine Dair Kaynakları.....	226
6.1. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin <i>el-Müdhiş</i> 'i.....	226
6.2. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin <i>el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye</i> 'si.....	228
6.3. İbn Kayyim el-Cevziyye'nin <i>el-Fevâ'id</i> 'i.....	231
6.4. Şa'rânî'nin <i>el-Yevâkîf ve'l-cevâhir</i> 'i.....	232
6.5. Şa'rânî'nin <i>Levâkihu'l-envâr fi tabakâti'l-ahyâr</i> 'i	234
7. Arap Dili ve Belağatı Klasiklerine Dair Kaynakları	236
7.1. Hatîb el-Kazvîni'nin <i>Telhîsü'l-Miftâh</i> 'i	236
7.2. İbn Hişâm en-Nahvî'nin <i>Muğni'l-lebîb 'an kütübî'l-e'ârîb</i> 'i.....	238

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEFSİR METODOLOJİSİNİN DİĞER İSLÂMÎ İLİMLERLE İLİŞKİSİ: İBN 'AKİLE EL-MEKKÎ'NİN ULÛMU'L-KUR'ÂN KAPSAMINA KATKILARI VE YENİ KONU EKLEME BAKIMINDAN ÖZGÜNLÜK İDDİALARININ TAHLİLİ

.....	241
I. Tefsir-Kelam Metodolojisi İlişkisi	241
1. 'İlmu Hakîkati'l-Kur'âni Mâ Hüve.....	241
2. 'İlmü Vahyi'l-Kur'ân ve Hakikatü'l-Vahyi	244
II. Tefsir-Hadis Metodolojisi İlişkisi.....	246
1. 'İlmu Bedi'l-Vahyi ve Mâ Übtüdie bihi Resûlullah mine'l-Vahiy	246
2. İlmu Sıfati Hâli'n-Nebî Hîne Yenzilü 'aleyhi'l-Vahyu	247
3. 'İlmu Keyfiyyeti İsti'câli'n-Nebî bi-Hıfzi'l-Vahyi Kable en Yütemmimehu Cibrilü ve Nehyu'llâhi Te'âlâ lehu 'an Zâlike ...	249
4. 'İlmu Evvelü Men Nezele bi'l-Kur'ân	250
5. 'İlmu'l-Yevmi'llezi Ünzile fihî'l-Kur'ânü ve Sinnu'n-Nebî fi Zâlike'l-Vakti	251
6. 'İlmu Mikdâri Fetreti'l-Vahyi ve Hikmetü'l-Fetreti.....	252
7. 'İlmu'l-Müselseli mine'l-Kur'ân.....	253
III. Tefsir-Fıkıh Metodolojisi İlişkisi.....	256
1. 'İlmu İhdâi Sevâbi'l-Kur'âni li'l-Enbiyâi ve Gayrihim.....	256
2. 'İlmu Ahkâmi'l-Musallî İzâ Ahtae fi'l-Kırâ'ati.....	258
3. 'İlmu Âyâtî'l-Ahkâm.....	260
4. 'İlmu Müşterekihi ve Müevvelihi.....	263
5. 'İlmu Zâhirihi ve Hafiyihi.....	264
6. 'İlmu Nassihi ve Müşkilihi.....	265
IV. Tefsir-Kırâ'at Metodolojisi İlişkisi	268
1. 'İlmu mâ İhtelafe fihî Mesâhifu Ehli'l-Emsâr bi'l-İsbâti ve'l-Hazf.....	268
2. 'İlmu mâ İttefekât 'alâ Resmihi Mesâhifu Ehli'l-'Irâk	269
3. 'İlmu mâ İhtelafe fihî Mesâhifu Ehli'l-Hicâz ve'l-Irâk ve's-Şâm bi'z-Ziyâdeti ve'n-Nuksân	271
4. 'İlmu Hikmeti'l-İhtilâfi fi'l-Kırâ'at.....	276
5. 'İlmu Ta'rîfi 'İlmi'l-Kırâ'âti ve Mevdû'ihî ve Fâidetihî	279

6. ‘İlmu Hakîkati’l-Hurûfi’l-Kur’âniyyeti ve A’dâdihâ	280
7. ‘İlmu Terâkîbi’l-Hurûfi ve Ma’rifeti’n-Nutki bihâ ma’a’t-Terkîb	282
8. ‘İlmu Tahsîni’s-Savti bi’l-Kirâ’ati ve’t-Tegannî bi’l-Kur’ân.....	284
9. ‘İlmu Ahkâmi’l-Yâ’âti’l-Îzâfeti	287
10. ‘İlmu Yâ’âti’z-Zevâid.....	289
V. Tefsir-Belâgat Metodolojisi İlişkisi.....	292
1. ‘İlmu Ahvâli’l-İsnâdi ve’l-Müsnedi ileyihi.....	292
2. ‘İlmu Ahvâli’l-Müsned ve Ahvâli Mûteallikâti’l-Fi’l	295
3. ‘İlmu Faslihi ve Vaslihi	297
4. ‘İlmu Letâifi’l-Kur’âni ve-Esrârihi ve-Nüketihi ve-Fevâidihi	299
VI. Tefsir-Tasavvuf Metodolojisi İlişkisi	301
1. ‘İlmu’z-Zâhiri ve’l-Bâtuni ve’l-Haddi ve’l-Matla’i li-Küllî Âyetin mine’l-Kur’ân	301
2. ‘İlmu Mevâ’izi’l-Kur’âni’l-Kerîm	303
3. ‘İlmu Hikemi’l-Kur’ân	304
4. ‘İlmu Hakâiki’l-Kur’ân	306
VII. Tefsir-İslam Tarihi Metodolojisi İlişkisi	308
1. ‘İlmu Târîhi’l-Enbiyâi’l-Mezkûrîn fi’l-Kur’ân ve Beyâni’l-Müteakaddimi minhum ve’l-Müteahhar	308

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBN ‘AKİLE EL-MEKKÎ’NİN TEFSİR USÛLÜNE DAİR BAZI

GÖRÜŞLERİ	311
1. Vahyin Hakikati ve Kur’ân Vahyi	311
1.1. Allah ile Vahiy Meleği Arasındaki İletişimin Mâhiyeti	312
1.2. Vahiy Meleği ile Peygamber Arasında Denklik Şartına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme.....	315
2. Vahyin Nüzûl Keyfiyeti Bakımından Türlerinin Tasnifi ve Bunların Tahlîli	327
2.1. Vahiy Türlerinin Tasnifi.....	329
2.1.1. Rüya Yoluyla Gelen Vahiy	329
2.1.2. İlhâm Yoluyla Gelen Vahiy	332
2.1.3. Meleğin Getirdiği Vahiy	333

2.1.4. Allah'tan Peygambere Doğrudan Gelen Vahiy	335
2.2. Vahiy Türlerine Dair Tasnifin Eleştirisi	337
3. Vahyin Levh-i Mahfûzdan Dünya Semâsına Nüzûlüne İlişkin Yaklaşımlar	341
4. Vahyin Tedricilik Olgusu	345
5. İlk İnen Vahiy	351
6. Kur'ân Vahyinin Fetret Dönemi ve Bunun Hikmetleri	358
6.1. Vahyin İnkîât Müddeti	358
6.2. Fetretü'l-Vahyin Gerekçeleri	360
SONUÇ	363
KAYNAKÇA	373
EKLER	393
Ek-1: İbn 'Akîle el-Mekkî'nin Künye Bilgisi	393
Ek-2: İbn 'Akîle el-Mekkî'nin Düşünce Dünyasına Dair İleri Okuma Listesi	395
DİZİN	397

ÖN SÖZ

Muhammed b. 'Akîle el-Mekkî (öl. 1150/1737) bilhassa tefsir, hadis, İslâm tarihi, fıkıh ve tasavvuf olmak üzere birçok ilimde vukûfiyet kesbetmiş, çok yönlü ve velûd bir polimattır. Bu ilimlerin her birinde onun ilmî birikimini ve kültürel çeşitliliğini ortaya koyan eserleri ve risâleleri bulunmaktadır. Onun magnum opusu olan *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* isimli eseri, 'ulûmu'l-Kur'ân kitâbiyâtında kaleme alınmış olup çağdaş döneme kadar ulaşmış en kapsamlı çalışmadır. Bu eserini Kur'ân ilimleri alanında kendisinden önce kaleme alınan eserlere yeni konular ekleyerek ve alternatif bir tasnifte bulunarak hazırladığı görülmektedir. Yüz elli dört bölümden oluşan bu hacimli çalışmada, Kur'ân tarihi, tefsir usûlü ve tarihi, kırâ'at tarihi ve meseleleri olmak üzere Kur'ân'ı anlama ve yorumlamayla ilişkili hemen her konu incelenmektedir. Tefsir metodolojisindeki bu öneminden hareketle *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*'ın Kur'ân ilimleri sahasında kaleme alınan diğer eserlerle kesişen ve onlardan ayrışan yönlerinin kapsamlı bir panoramasını tespit etmeyi; aynı zamanda birincil ve ikincil kaynaklarını, tefsir metodolojisine dâhil ettiği yeni konuların analizini hedefleyen elinizdeki bu çalışmanın metodolojik çerçevesi, dört ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın bir yönüyle prolegomenası niteliğinde olan birinci bölümde İbn 'Akîle'nin yaşadığı dönemde İslâm dünyasının genel görünümü; onun hayatı, nesebi, ailesi, hocaları, öğrencileri, çağdaşları, ilmî yolculukları, entelektüel şahsiyeti, eserleri, mezhebî görüşleri ve vefatı gibi konular detaylı bir şekilde ele alınarak yaşam öyküsünün ve düşünce dünyasının tüm boyutları bütüncül ve titiz bir yaklaşımla betimlenmektedir. İkinci bölümde ise tefsir metodolojisinin başyapıtlarından biri olan *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*'ın İbn 'Akîle'ye aidiyetinin yanı sıra eserin konuları sınıflandırma ve adlandırma usûlü, ulûmu'l-Kur'ân kapsamına yeni

konular ekleme gayreti, bölüm konuları arasında ilişki kurma metodu, bölüm başlarında ilişkili literatür bilgisini zikretme usûlü, konu sunumunda ortaya konan özgünlük ve yenilikçi üslubu, tefsir metodolojisine dair verileri nakletme yöntemi, başta tefsir olmak üzere muhtelif alanlardan kullandığı kaynakların tanıtımı ve başvuru eserlerinin tasnifi gibi tanımlayıcı özellikler dizisi doğrultusunda bu ansiklopedik ulûmu'l-Kur'ân çalışmasının temel yapısal özellikleri ve metodolojik temelleri titizlikle belirlenmeye çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde ise İbn 'Akîle'nin ulûmu'l-Kur'ân kapsamına katkıları ve yeni konu ekleme bakımından özgünlük iddialarının tahlili ışığında tefsir metodolojisinin diğer İslâmî ilimlerle ilişkisi ele alınmaktadır. Böylece bu bölümde eserin içerik, muhteva, özgünlük ve kaynak kullanımı bakımından derinlemesine incelemekte; tefsir metodolojisindeki yeri ve önemi tespit edilmektedir. Dördüncü bölümde ise İbn 'Akîle'nin vahyin mâhiyeti bağlamında tefsîr usûlüne dair bazı görüşleri saptanmaktadır. Söz gelimi bu bölümde Allah ile vahiy meleği arasındaki iletişimin mâhiyeti, vahiy meleği ile peygamber arasında denklik şartına yönelik eleştirel bir değerlendirme, vahyin nüzûl keyfiyeti bakımından türleri ve tasnifi, vahyin levhî mahfûzdan dünya semâsına nüzûlüne ilişkin yaklaşımlar, vahyin tedricilik olgusu, ilk inen vahiy, Kur'ân vahyinin fetret dönemi ve bunun hikmetleri, incelenen konular arasındadır.

Elinizdeki bu çalışma, Allah'ın yardımı ve tevfiki olmadan meydana gelemezdi. İlk olarak çalışmamı tamamlama konusunda bana lütuf ve ihsânda bulunan Allah'a hamdimi ve minnetimi arz ediyorum. Hz. Peygamber'in (s.a.), “*İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şikretmemiştir (lâ yeşkirü'llâhe men lâ yeşkirü'n-nâs)*.”¹ hadîsi ışığında, bu çalışmayı hazırlamamda beni teşvik

¹ Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Edeb”, 12 (No. 4811); Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Birr”, 35 (No. 1954).

eden ve desteklerini esirgemeyenleri zikrederek şükran duygularımı ifade etmek istiyorum. Teşekkür edeceklerimin en başında annem, babam ve sevgili eşim gelmektedir. Onların benim için göstermiş oldukları sevgiyi, sabrı, moral desteği, teşviki ve yapmış oldukları fedakârlıkları asla unutamam. Burada kendilerine derin şükranlarımı sunmayı, yerine getirilmesi gereken bir görev olarak telakki ediyorum. Lisansüstü eğitimim süresince Muhammed b. ‘Akîle el-Mekkî’nin *ez-Ziyâde ve’l-ihsân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* adlı eserinin tefsir metodolojisindeki önemine dikkat çekerek bu alandaki çalışmalarımı derinleştirmeme ve bu çalışmayı hazırlamama bir yönüyle vesile olan, beni gayrete getiren hem yüksek lisans hem de doktora danışmanım olan Prof. Dr. Abdulhamit Birışık’a en derin saygı ve vefa duygularıyla hususî şükranlarımı sunuyorum. Son olarak Siirt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne (SİÜ, BAP, Proje Numarası: 2022-SİÜİLH-043) desteğinden ötürü teşekkür ederim.

Bu araştırma ilerleyen zaman dilimlerinde İbn ‘Akîle el-Mekkî’nin hayat hikâyesi ve onun tefsir metodolojisinin panoraması veya hülasası mâhiyetindeki *ez-Ziyâde ve’l-ihsân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân* isimli eserine dair yapılacak araştırmalara sağlam bir zemin hazırlaması ve ilim yolcularına kılavuz mesabesinde, bir nebze de olsa ışık tutması halinde, maksad-ı aslî bihakkın husûle gelmiş olacaktır. Son söz olarak Hz. Şu‘ayb’ın kendi ümmetine peygamberlik görevini ve sorumluluklarını anlatırken kullandığı “*Ve mâ tevfkî illâ billâh ‘aleyhi tevekkeltü ve ileyhi ünîb/Başarım, tamamen Allah’a bağlıdır; ben sadece O’na güvenip dayanmaktayım ve yalnızca O’na yöneliyorum.*”² ifadesine dayanarak tevfiği yalnızca Allah’tan niyaz ediyor, tefsir literatürüne bir nebze de olsa katkıda bulunmayı umuyor ve bu çalışmadan müstefidin istifadesinin müzdâd olmasını diliyorum.

Zakir DEMİR
Siirt – Mart 2025

² Hüd 11/88.